

Приручник за наставнике

за употребу радне свеске
Грађанско васпитање –
сазнање о себи и другима 2

уз радну
свеску
Грађанско
васпитање –
сазнање о себи
и другима 2

САДРЖАЈ

Увод	3
Ко је главни лик у радној свесци	5
Текстови у радној свесци, боје и ознаке	6
Називи тема и радионица у радној свесци	7
Употреба радне свеске у настави	8
Подсетник о оцењивању	35

УВОД

Радна свеска која је пред Вама настала је из потребе да олакшамо рад ученицима и наставницима на часовима грађанског васпитања у другом разреду. Она је конципирана тако да у потпуности прати садржаје програма овог предмета у другом разреду (*Службени тласник – Просветни тласник РС*, бр. 10/04 од 12. августа 2004. године) и концепцију наставе по приручнику *Грађанско васпитање – сазнање о себи и другима 2* Наде Игњатовић-Савић, који су наставници добијали на обукама за реализацију овог предмета.

Према овој концепцији основни циљ наставе грађанског васпитања 2 је подстицање развоја личности и социјалног сазнања код ученика другог разреда основне школе. Активности које се изводе на часовима грађанског васпитања 2 треба да им омогуће да примерено узрасту изграде сазнања, умења, способности и вредности, које ће бити основа за формирање самосталне, компетентне, одговорне и креативне личности која је отворена за договор и сарадњу, која поштује и себе и друге.

У остваривању овако постављеног циља издваја се неколико основних задатака:

- подстицање развоја самосвести, самопоштовања и уважавања других;
- оспособљавање ученика да препознају своја осећања и потребе и разумеју њихову међусобну повезаност, као и да штите и остварују своје потребе на начин који не угрожава друге;
- подстицање групног рада, договарања и сарадње са вршњацима и одраслима;
- развијање комуникативне способности, невербалне и вербалне комуникације и вештина ненасилне, саосећајне комуникације;
- оспособљавање ученика за примену вештина ненасилне, саосећајне комуникације у решавању сукоба и вршњачком посредовању у сукобима;
- развијање креативног изражавања;
- оспособљавање ученика да упознају непосредно друштвено окружење и сопствено место у њему и да активно доприносе развоју школе по мери детета;
- оспособљавање ученика да упознају и уважавају дечја права и да активно учествују у њиховом остваривању;
- развијање и неговање основних људских вредности.

Предуслов за рад на овом предмету је да је наставник прошао одговарајућу обуку и да је усавршио способност непристрасног слушања и саосећајне комуникације тако да може да се емпатски повеже са оним што ученик осећа и жели, без уплитања сопствених судова, дијагноза, анализа и савета. Наставник треба да је спреман да подржи ученике када им је тешко да се изразе, да их подржи да се узајамно слушају, да је отворен да саосећајно чује и оно што није у складу са његовим вредностима, без критиковања и осуђивања, и да им помогне да сами нађу начине како да штите и остварују своје потребе уз уважавање потреба других.

Пошто је учење по моделу важан облик учења социјалног понашања, битно је да наставник својим понашањем, начином рада и односом према деци демонстрира вредности које жели да његови ученици усвоје.

Окосницу наставе чине интерактивне радионице са фокусом на симболичком изражавању и размени укруг, јер дају могућност ученицима да постану свесни својих унутрашњих доживљаја. Битне одреднице образовно васпитног рада су:

– **искуствено учење**, тј. уобличавање и поимање личних, аутентичних доживљаја ученика кроз размену са вршњацима у групи, **а не преношење готових знања** и туђих увида. Наставник треба да нагласи да **нема пожељних, очекиваних и тачних одговора. Нагласак је на процесу откривања себе и сазнавања о себи и другима кроз размену;**

– **игровни контекст** који помаже ученицима да се опусте и ослободе да пробају различите видове изражавања и симболизације унутрашњих искустава, и да кроз игру истражују разноврсна, дивергентна решења за проблеме са којима се суочавају.

Приликом примене ове радне свеске у настави веома је важно имати на уму да активности које су у њој предложене **обухватају само један део** наставних активности предложених у приручнику *Грађанско васпитање – сазнање о себи и другима 2* Наде Игњатовић-Савић, који су наставници добијали на обукама за реализацију овог предмета. Наставник треба да следи сценарио радионица и да има на уму да су активности које доминирају на часу и на којима се заснива настава грађанског васпитања – међусобна усмена размена ученика и узајамно слушање којима руководи наставник. Радна свеска обухвата само оне активности из сценарија радионице у којима се захтева симболично изражавање, цртање, записивање, и омогућава ученицима да све своје личне креације те врсте имају забележене на једном месту. Осим тога, ученици имају могућност да ту убележе и своје коментаре и реакције изазване учешћем на часу. То ће бити драгоцен податак ученицима, њиховим родитељима, и наставницима, о њиховом напредовању.

Под сваким насловом у радној свесци налазе се активности које воде реализацији циља часа (радионице), а које је значајно да ученици имају забележене речима или цртежима:

- Под неколико првих наслова у радној свесци сваком ученику се даје могућност да забележи шта је на уводним часовима у размени са другима опазио као значајно, да забележи значајне моменте из свог искуства у првом разреду и током распуста.
- Како је по програму затим предвиђено учење ненасилне комуникације (ННК), радна свеска омогућава ученицима да забележе кључне кораке у учењу овог модела комуникације и да вежбају примену тих корака. С тим у вези је низ радионица (наслова у радној свесци) у којима ће се ученици бавити људским осећањима кроз различите активности (именовање различитих осећања, доживљаја, њихова локализација, изражавање...).
- Следи низ радионица које су фокусиране на повезивање различитих осећања и потреба које стоје у њиховој основи, уз могућност да ученици вежбају откривање те везе и да то забележе.
- После тога наилазимо на неколико радионица усмерених на јасно изражавање потреба и захтева који су у вези са њима.
- Учење четири корака ННК организовано је поступно: када ученици савладају један корак, учење следећег тражи примену савладаног корака (или савладаних корака) уз додавање новог. На тај начин ученици су увек изнова у прилици да вежбају све што су до тада савладали.

У учењу ННК веома је важан задатак да се подстакне и подржи децентрација, стављање у позицију другог, емпатско разумевање другог – што је развојно значајан искорак. Уз то, учење корака и примена ННК полази од личног искуства ученика, да би се при крају стигло до тога да сваки ученик може да се измести из ситуације и помогне другима у разумевању и повезивању онда када није лично укључен – то је ситуација посредовања.

- Следи неколико радионица посвећених дечјим правима, са активностима које воде разумевању дечјих права кроз понуђени, односно усвојени модел ненасилне комуникације.
- На крају се налази скуп радионица посвећен људским вредностима, стицању увида у сопствене вредности и у сопствено напредовање током другог разреда (што је такође развојно подстицајно).

У радној свесци су предвиђене активности које ученици раде на часу и оне које могу прорадити после часа. Активности за рад после часа ученици раде ако желе, а не као обавезни домаћи задатак. На тај начин смо обезбедили ученицима који то желе да се још мало позабаве темама о којима се причало на часу грађанског васпитања.

Под неким насловима у радној свесци су све понуђене активности предвиђене за рад после часа. То је случај у оним радионицама када се све активности предвиђене програмом реализују усмено (размена, игре улога...), те нема потребе да се радна свеска употребљава на самом часу.

КО ЈЕ ГЛАВНИ ЛИК У РАДНОЈ СВЕСЦИ

„Домаћин“ радне свеске је жирафа. Наставници грађанског васпитања знају да се жирафа у програму ННК користи као симбол ове комуникације у раду са децом зато што жирафа има највеће срце од свих копнених животиња, а ННК је језик срца. Као супротност жирафи појављује се змија – симбол отуђене комуникације, узајамног пецкања, осуђивања, критиковања, неспоразума... Змија није негативан лик, већ лик који показује наше незнање о томе како да се изразимо тако да нас други разумеју и како да разумемо друге без обзира на начин којим говоре. То је само корак у усавршавању комуникације која води у склад и разумевање. Зато змија није негативан, застрашујући лик, већ има симпатично, насмејано лице.

У овој радној свесци жирафа је – Жирафко. То је лик који говори језиком ННК, симбол, а не реална жирафа – животиња (Жирафко стоји усправно, говори, игра се...). Основна идеја је да се дечаци и девојчице, којима је намењена радна свеска, зближе са тим ликом, а сами могу да одлуче да ли је понуђени лик мушког или женског пола. Ауторски тим се определио за Жирафка као решење јер оно дозвољава да тај лик прихвате и да се са њим идентификују и дечаци и девојчице. Сматрамо да је то боље решење него када се каже жирафа – тада је изразито видљив женски род.

Жирафко је разигран, спонтан, умерено духовит, ненаметљив водич кроз радну свеску. Стално је у непосредној комуникацији са учеником чија је свеска и због тога

су дате две варијанте обраћања – за дечака и за девојчицу. Како попуњава радну свеску из часа у час, сам ученик постаје главни лик у целој причи. Идеја је да ученици сачувају ову свеску као документ о сопственом развоју, као „дневник личног развоја“.

ТЕКСТОВИ У РАДНОЈ СВЕСЦИ, БОЈЕ И ОЗНАКЕ

Жирафкова неформална обраћања ученику уписана су у облачићима са зеленом контуром. Конкретни задаци и налози, које ученик доживљава као да их задаје Жирафко, а који су у ствари задаци које наставник поставља на часу (било по сценарију радионице, било да се ради о задацима мимо сценарија), означени су наранџастим симболом. Жирафко не замењује наставника, јер се у свакој радионици појављује само у оним сегментима који укључују рад на папиру, у свесци. Жива реч наставника је незаменљива.

Садржаји у радној свесци подељени су у девет тема. У означавању тема користе се четири различите боје наизменично. Странице које припадају одређеној теми означене су у горњем делу траком у боји теме.

Постоје два знака који се понављају из радионице у радионицу:

1. Звоно – као знак да се задатак ради на часу, да је активност која је задата у радној свесци предвиђена сценаријом за наставнике за рад на часу;

2. Кућица – као знак да ученици задатак могу да раде после часа.

Ови знакови су ученицима објашњени на почетку радне свеске.

На крају сваке теме налазе се питања за ученикову евалуацију тог дела програма. Ова евалуација намењена је ученицима, будући да је сценаријом за наставнике предвиђено да наставник врши евалуацију на крају сваког појединог часа. Евалуацијом сопственог доживљаја одређене теме ученик прави ретроспективу, стиче увид у мање целине и дефинише који су за њега значајни моменти везани за тај део програма.

С обзиром на то да у учењу ННК има неколико корака, сигнализирано је бојама о ком се кораку ради:

1. зеленом бојом је означен први корак – почетна реченица/ситуација/чињенице (то се односи на све текстове уписане у облачиће, квадрате, правоугаонике који су обојени истом нијансом зелене боје),

2. жута боја означава да су у питању осећања (сви текстови који се на то односе су у облачићима, квадратима, круговима... обојеним истом нијансом жуте боје),

3. розе боја означава да се ради о потребама (текстови у розе облачићима, срцима...),

4. бледожутом бојом се означава четврти корак – захтев.

Овај начин означавања се протеже кроз целу радну свеску.

НАЗИВИ ТЕМА И РАДИОНИЦА У РАДНОЈ СВЕСЦИ

У радној свесци садржаји су организовани у девет тема, што одговара програму наставе грађанског васпитања. У радној свесци ове теме су преформулисане на језик разумљив ученицима другог разреда:

Садржаји програма (Службени гласник – Просветни гласник РС, бр. 10/04)	Називи тема у радној свесци
1. тема: Подстицање групног рада, договарања и сарадње са вршњацима и одраслима	1. тема: Упознајемо се, договарамо се, сарађујемо
2. тема: Подстицање развоја самосвести, самопоштовања и уважавања других	2. тема: Уважавам себе, уважавам друге
3. тема: Оспособљавање ученика да препознају и разумеју сопствена осећања и потребе и њихову међусобну повезаност, и да штите и остварују своје потребе на начин који не угрожава друге	3. тема: Осећања и потребе – шта и како с њима
4. тема: Развијање комуникативне способности, невербалне и вербалне комуникације, вештина ненасилне комуникације	4. тема: Комуникација, комуникација – сложена занимација
5. тема: Оспособљавање ученика за примену вештина ненасилне комуникације у решавању сукоба и вршњачком посредовању	5. тема: Како да расправљамо а да се не посвађамо
6. тема: Оспособљавање ученика да упознају непосредно друштвено окружење и сопствено место у њему, и да активно доприносе развоју школе по мери детета	6. тема: Школа какву желимо
7. тема: Оспособљавање ученика да упознају и уважавају дечја права и да буду способни да активно учествују у њиховом остваривању	7. тема: Дечја права
8. тема: Развијање и неговање основних људских вредности	8. тема: Разумем, умем, ценим
9. тема: Евалуација	9. тема: Да се сетимо пута којим смо прошли

Из исте потребе, да језик радне свеске прилагодимо узрасту ученика, и неки називи радионица су такође промењени:

Садржаји програма (Службени тласник – Просветни тласник РС, бр. 10/04)	Назив радионице у радној свесци
1. Сусрет родитеља, наставника и ученика	Како да нам у школи буде лепше
2. Упознавање ученика са садржајем предмета и начином рада	Шта нас чека у другом разреду
5. Изражавање захвалности другоме	Како кажем хвала
18. Посредовање у сукобу између дечака и девојчица	Решавамо сукобе између дечака и девојчица
19. Посредовање у сукобу између ученика истог пола	Решавамо сукобе међу децом
20. Посредовање у сукобу између родитеља и деце	Решавамо сукобе између одраслих и деце
21. Породично стабло	Стабло драгих људи
33. Мој омиљени јунак из приче/бајке/филма	Омиљени јунак из приче, бајке, стрипа, филма
36. Презентација резултата родитељима	Шта смо све научили од Жирафка

УПОТРЕБА РАДНЕ СВЕСКЕ У НАСТАВИ

УПОЗНАВАЊЕ – ПОВЕЗИВАЊЕ (Радна свеска, стр. 6)

На овој страни радне свеске налази се место на коме ће ученик уписати своје име, као и објашњење ознака са којима ће се ученик сретати у радној свесци. Као и у првом разреду, активности предвиђене за рад на часу обележене су звоном, а оне за рад после часа кућицом.

Активности обележене звоном наставник ће препознати у сценарију радионице онако како су дате у приручнику *Грађанско васпитање – сазнање о себи и другима 2* Наде Игњатовић-Савић.

Активности које су обележене кућицом ученици ће урадити самостално уколико то желе.

КАКО ДА НАМ У ШКОЛИ БУДЕ ЛЕПШЕ – 1. час (Радна свеска, стр. 7)

Први час грађанског васпитања у другом разреду посвећен је разговору о настави грађанског васпитања: о ефектима наставе у првом разреду, о очекивањима у другом разреду, и о томе како може свако да допринесе да у школи буде лепше.

За рад после часа

У радној свесци је предвиђено да ученици самостално после часа забележе неке од предлога о којима се разговарало на часу (свој предлог, предлоге других који су им се допали). На тај начин ученици ће моћи:

- да се подсетите о чему се говорило на часу,
- да забележе и сачувају своју идеју,
- да постану свесни могућности да дају свој допринос да свима буде лепо у школи,
- да упореде свој предлог са оним предлозима других који су им се допали,
- да уоче могућност доприноса других,
- да се врате на те предлоге у току школске године ако то буде било потребно.

ШТА НАС ЧЕКА У ДРУГОМ РАЗРЕДУ – 2. час (Радна свеска, стр. 8–9)

За рад на часу

Други час је намењен упознавању са програмом грађанског васпитања у другом разреду.

Први задатак за ученике у радној свесци – да прибележе чега се лепог сећају са часова грађанског васпитања из првог разреда – постављен је из неколико разлога:

- да би ученици осетили континуитет програма за први-други разред,
- да се мотивишу за даљи рад,
- да се охрабре да изразе шта желе/очекују од наставе грађанског васпитања у другом разреду.

На овај начин наставник ће доћи до значајних података, јер ће сазнати које су потребе ученика задовољене наставом ГВ 1 и шта они очекују од ГВ 2.

На истој страни налази се информација о томе шта ће се радити на часовима грађанског васпитања у другом разреду. Укратко је записано шта ће бити садржај ГВ 2, о чему ученике иначе наставник обавештава на часу.

Ове активности у радној свесци прати илустрација на којој Жирафко чува у „кутији са драгоценостима“ све податке које добија од ученика – чиме је наглашено колико је то што сваки ученик има да каже важно за наставу.

За рад после часа

На часу се, између осталог, разговарало о томе шта су ученици ново научили током летњег распуста. Ученици се овом темом могу бавити и код куће и на тај начин забележити податак о сопственом развоју.

На овој страни ученици могу да виде Жирафкове цртеже на исту тему, чиме се подстичу да прате развој и промене других и да уживају у њима.

РЕПОРТЕРИ – 3. час (Радна свеска, стр. 12–13)

За рад на часу

Ученици су овде у прилици да прате развој других и да увиде да свако има своју вредност баш онакав какав јесте. Зато у радној свесци сваки ученик има припремљен упитник за интервјуисање друга/другарице и довољно простора да упише шта је у разговору сазнао.

Питања у упитнику су формулисана тако да у 1. и 2. питању интервјуисани ученици имају прилику да стекну свест о сопственим квалитетима и говоре о њима, а у 3. и 4. питању имају прилику да изразе неке своје жеље.

Интервју по задатим питањима омогућује да ученици:

- упознају квалитете других,
- вежбају да говоре о томе са уважавањем (сазнање о другима).

Жирафков ТВ интервју је илустрација задатка интервјуисања. Ученици тако могу да виде пример како се може одговорати на постављена питања. Потребно је скренути ученицима пажњу да ово није модел који треба копирати.

За рад после часа

Ученици могу код куће да ураде интервјуе са укућанима са истим циљем – упознавање квалитета и уважавање других.

ПОНОСИМ СЕ ШТО... – 4. час (Радна свеска, стр. 14–15)

Понос је осећање које подстиче развој. У основи поноса стоје потребе – за уважавањем, самопоштовањем, помагањем итд. Важно је да се осећање поноса повеже не само са потребом, него и са конкретним поступцима (у овом случају када помажемо некоме). Ако осећање поноса није везано за конкретан поступак, онда може да постане хвалисање, које не може да задовољи поменуте потребе.

За рад после часа

Ученици читају Жирафкову причу у стрипу као још један пример онога о чему се разговарало на часу.

Задатак да сваки ученик нацрта свој доживљај у неколико слика има за циљ да ученици:

- повежу своје осећање поноса са својим поступком и потребом,
- стекну увид у сопствено напредовање.

КАКО КАЖЕМ ХВАЛА – 5. час (Рагна свеска, стр. 16–18)

Да би изречена захвалност била развојно подстицајна, потребно је да се јасно изрази, да се повеже са поступком и да се тај поступак повеже са осећањем и потребом која је тим поступком задовољена. Такво изражавање, а и примање тако формулисане захвалности, ствара осећање поноса, задовољства, среће... Такође, то води суштинском разумевању и повезивању саговорника.

За рад на часу

У радној свесци налази се захвалница чија је форма јасно дефинисана кроз започете реченице. Циљ активности је да се ученици уче јасном изражавању захвалности, кроз навођење чињеница, осећања и потреба – прва три корака у ННК.

Ако само кажемо „хвала“ – постоји опасност да нас саговорник не разуме у потпуности, да подразумевамо различите садржаје на шта се „хвала“ односи, може да се деси да нам саговорник не верује и сл. Захвалност коју изразимо тако што наведемо на чему захваљујемо, наша осећања и потребе које су нам тада биле задовољене, прецизна је, јасна, и нема опасности од подразумевања или неразумевања.

За рад после часа

Реакција Жирафка кад је примио захвалницу илуструје реакцију особе на овај начин изражавања захвалности: срећан је и онај који даје и онај који прима.

Играјући игру „Тајни пријатељ“ ученици су фокусирани на поступке давања и примања пажње. У задатку у коме се тражи да цртањем и писањем забележи како је обрадовао другог и био обрадован током игре, сваки ученик се вежба да наводи чињенице од којих полази у изражавању захвалности.

РЕЧНИК ОСЕЋАЊА – 6. час (Рагна свеска, стр. 22–24)

Различита осећања су саставни део живота детета, његова реалност, део његовог искуства. С друге стране, осмогодишње дете у свом речнику нема довољно термина да изрази осећања у свој њиховој шароликости, а ни навику да се тако изражава. На

овом узрасту деца користе изразе за неколико осећања: срећа, страх, бес, туга итд., али то нису довољно прецизни изрази за све нијансе осећања која доживљавају. Често се непрецизно изразе (нпр. *суйер*, *ексџра*...) па није сигурно шта се подразумева под наведеним изразима. Да би ученици прецизно изразили своја осећања, у следећим активностима се уче именовању различитих осећања, која затим разврставају у две категорије: пријатна, непријатна. Тако разврстана осећања представљају сигнале за задовољене односно незадовољене потребе.

За рад на часу

Кроз рад на првој активности ученици су у прилици:

- да полазе од свог искуства,
- да именују осећања, тј. уче изразе којима се именују осећања,
- да разликују пријатна и непријатна осећања,
- да јасно изразе своја пријатна и непријатна осећања.

Ученици затим цртају како се сада осећају. На тај начин ученици увиђају да исто осећање може да се изрази на различите начине, као и то колико је важно прецизно изражавање.

За рад после часа

У задатку за рад после часа ученицима је омогућено да упознају још неке изразе, чиме богате свој речник, и да разврставају осећања у категорије пријатна-непријатна.

Овај задатак је илустрован Жирафковом причом о коферу из кога су испале картице са називима осећања. Сва су осећања у једном „коферу“, и пријатна и непријатна. То значи да свако има и пријатна и непријатна осећања, и да онај ко има непријатна осећања није изузетак. И пријатна и непријатна осећања су саставни део нашег искуства, пртљага с којим путујемо кроз живот.

КАКО СЕ КО ОСЕЋА – 7. час (Рагна свеска, стр. 25–28)

Циљ ове радионице је да ученици оптужујуће-непријатне поруке сагледају у другом светлу, да раде на повезивању осећања са потребама и схватању њихове међузависности.

Идеја је да ученици постану свесни:

- својих осећања и њихове повезаности са својим потребама у ситуацији када их неко оптужује, етикетира, одбацује;
- свог унутрашњег доживљаја када чују оптужујуће-непријатну поруку.

У оптужујуће-непријатним порукама које чују од других, ученици уче:

- да препознају осећања и потребе других,
- да слушањем туђих искустава сагледавају свој доживљај у новом светлу.

За рад на часу

У активности се од ученика тражи да кажу, нацртају како се осећају пошто су чули оптужујуће-непријатну поруку („Плачеш, ко нека беба!“). Саопштавањем својих одговора и слушањем одговора других, ученици уочавају да се сва деца не осећају исто у идентичној ситуацији. Повезујући осећање са потребом увиђају и зашто је то тако. Такође, у овој активности ученици се подстичу да погађају туђу потребу, да за њом трагају, да питају другу особу како се осећа и шта јој треба. Уче се мудрости да не чују само речи, већ да ослушкују и потребу која стоји иза њих.

За рад после часа

У првој активности за рад после часа ученици даље увежбавају повезивање осећања са потребама. На крају, ученицима се нуди пример једног туђег искуства. Пример треба да послужи ученицима да боље схвате себе и свој доживљај када се им се нешто слично деси. Ученици се упућују да из другог угла сагледају могуће ефекте оптужујућих порука. Туђе искуство се не нуди као тачно решење, већ само као један од могућих начина да разумемо себе и другог. Ученици се подстичу да трагају и дефинишу осећања и потребе, своје и свог саговорника. Зато се кроз слике и виде три (од четири) корака ННК:

- навођење чињеница,
- изражавање осећања,
- повезивање **ОСЕЋАЊА СА ПОТРЕБОМ** која доводи до тог осећања (фокус је на томе). Овде је важно да наставник помогне ученицима да разлуче потребе од начина на који се оне задовољавају. На пример, ако кажу „желим петицу“, ученици треба да схвате да добијање петице није потреба, него начин на који се потреба задовољава. Потреба може да буде *желим да имам знање, желим да се цени моје знање...* Исто тако – „желим патике какве има мој друг“ није потреба, него начин задовољавања потребе *желим да будем прихваћен, желим да сам бирам шта ћу да обучем* итд. Потребе су универзалне (поштовање, љубав, пажња, разумевање итд.), а не садрже у себи конкретне ствари, конкретне људе или активности.

О СТИДУ И СРАМОТИ – 8. час (Радна свеска, стр. 29–30)

Циљ ове радионице је да ученици:

- открију да је стид осећање које настаје онда кад мисле да нешто не би смели да ураде јер ће се обрукати,
- спознају које потребе могу да буду иза осећања стида (нпр. потреба за прихватањем, за сигурношћу да ће други да их разумеју или воле),
- кроз ту спознају и самоспознају нађу нови начин како да јасно и искрено, без стида, кажу оно што им је потребно.

Стид је осећање које настаје из самоосуђивања типа „смејаће ми се ако то урадим“. То је осећање које блокира, па се деси да дете због стида одустане од тога да нешто уради, каже, тражи – као што се дешава ликовима у песмици Душка

Радовића „О стиду и срамоти“. Иако се чини да се дете стидом штити од непријатности, тако се заправо погоршава ситуација. У овој радионици ученици уче да слободно кажу шта им треба.

За рад на часу

Ученици цртају нови најбољи и најгори завршетак једне строфе из песмице Душка Радовића. То чине како би:

- кроз ове крајности увидели и открили потребе које стоје иза стида,
- спознали да је повезивање са потребом у тренутку када си блокиран и нећеш нешто да чиниш начин да се превазиђе стид и да се пређе у акцију,
- били охрабрени да тражи нове начине за задовољење својих потреба,
- обогатили свој репертоар начина за превазилажење стида кроз слушање решења која су предложили други.

За рад после часа

У активностима за рад после часа:

- ученици на личном примеру проверавају увиде које су стекли на часу,
- повезују осећање стида са потребом која је у том моменту жива у њима,
- охрабрују се да се изразе кроз потребе – да нађу задовољавајуће решење.

Дакле, ученици се уче да препознају потребу која стоји иза стида и да нађу нови начин изражавања и задовољавања обе потребе – и да буду прихваћени од других и да остваре оно што желе.

ЉУБОМОРА – 9. час (Рагна свеска, стр. 31–32)

Циљ ове радионице је да се открије да је љубомора осећање које покрећу „љубоморне“ мисли које узрокују непријатности. Ученици се наводе да размисле које мисли стварају љубомору и која потреба, жеља, стоји иза сваке такве мисли. На пример: из помисли „она је боља од мене“ може да се створи љубомора. Када откријемо потребу, жељу, нпр. *желим да будем сигурна да сам и ја прихваћена и да вредим* – онда љубомора нестаје. Тако се бавимо собом на конструктиван начин, уместо да се бавимо другима.

За рад на часу

У првом задатку ученици локализују љубомору на шеми тела и тако:

- уче да детектују то интензивно осећање и да препознају како их физички обузима;
- увиђају шта им се у телу догађа кад наступи љубомора и сагледавају да није код сваког исти доживљај тог осећања (кад показују шеме у размени, у великој групи);
- увиђају да су осећања пролазна, да нека осећања бивају покренута мислима;
- увиђају да ми можемо да контролишемо наша осећања, а не она нас, и то онда кад их повежемо са потребом;

- постају свесни љубоморних мисли: хватају их, стичу интроспективни увид, откривају међузависност мисли-осећања-потребе.

У другом задатку се ученици:

- уче вештини превођења љубоморне мисли у потребу, откривању која незадовољена потреба стоји у основи осећања љубоморе,
- подстичу на јасно изражавање те потребе уместо да се баве оптуживањем других.

КРИВИЦА – 10. час (*Рагна свеска*, стр. 33–35)

Циљ радионице је да ученици:

- открију међузависност самокритике, тј. самоосуђивања и осећања кривице,
- схвате како могу да превазиђу осећај кривице,
- науче да самоосуђивање преведу у позитиван програм, односно како да поступе другачије од онога како обично поступају.

Кривица је осећање које има блокирајући ефекат. Оно почиње кад кривимо, оптужујемо себе за нешто што смо урадили, рекли... Ми грдимо себе – уместо да се бавимо тиме како нешто можемо да урадимо другачије. Кад кривимо себе, пажња нам је усмерена на сопствене слабости, уместо на снаге, на тражење нових начина да задовољимо своје потребе.

Ако размислимо о томе зашто смо урадили то због чега сада себе кривимо, увидећемо потребу која нас је покренула на акцију. Тада можемо да потражимо нови начин да задовољимо ту потребу. Можемо да правимо позитиван програм: уместо да кажемо „нећу више никад“ – размислићемо шта желимо и пронаћи други начин како да до тога дођемо.

За рад на часу

У првом задатку ученици локализују осећање кривице на шеми тела и тако:

- увиђају како осећање кривице они физички осећају, а како осећају други;
- откривају „осуђивачку“ мисао која покреће кривицу и који су то поступци због којих себе криве – схватају да је самоосуђивање узрок стварања овог осећања;
- у размени са другима увиђају које мисли код других изазивају кривицу (сазнање о себи и о другима).

Кроз рад на другом задатку ученици имају прилику:

- да открију потребу која стоји иза поступка због којег осећају кривицу и за који кажу „никад више нећу“. Кад открију потребу из које су то урадили, рекли – схватиће себе и зашто су то урадили;
- да схвате да иза критикованог поступка постоје различите потребе. На пример: ако се ученик осећа кривим што није позајмио другу бојице, а мама му је рекла да не даје бојице другима, у том тренутку је потреба да држи реч (тј. да стоји иза оног што је обећао) била јача него потреба да пружи помоћ другоме.

За рад после часа

Циљ задатка је да ученици:

- праве позитиван програм, фокусирају пажњу на оно што хоће а не на оно што „неће никад више“;
- смисле нове начине којима ће задовољити своје потребе тако да касније неће осећати кривицу.

ЈА И ЉУБАВ – 11. час (Радна свеска, стр. 36–42)

Циљ ове радионице је да се ученици ослободе:

- да говоре о доживљају љубави,
- да говоре о изражавању љубави,
- да разликују доживљај љубави и експресију/изражавање љубави.

Љубав се показује на различите начине. Оно што је неким знак љубави, другима не мора то бити. У овој радионици ученици увиђају да постоје различити знакови љубави, уче да разумеју ту различитост и договарају начине изражавања љубави који су свима једнако пријатни. Такође, важно је да се ученици ослободе да говоре о љубави, да не потискују то своје осећање већ да га слободно исказују, али на начин који је и другима прихватљив.

За рад на часу

Кроз прву активност – шта све за тебе има везе се љубављу и шта нема везе – ученици:

- увиђају разноврсност изражавања (показивања) љубави,
- откривају како други доживљавају љубав.

Следећа активност (кутак за девојчице, кутак за дечаке) омогућава ученицима:

- да се ослободе да причају о изражавању љубави отворено (тако што ће најпре причати одвојено девојчице, а одвојено дечаки),
- да увиде могуће разлике у начину изражавања љубави дечака и девојчица: неке ствари дечаки опажају као знак љубави, а девојчице то не воле (гуркање, „уношење“ у лице, боцкање оловком...).

Девојчице, односно дечаки, треба да прескоче стране које нису намењене њима. То значи да ће ученици – дечаки попуњавати листе намењене само дечацима, а листе за девојчице ће у њиховим радним свескама остати празне. Исто важи за ученице – попуњавају листе за девојчице, а листе за дечаке у њиховим свескама остају празне.

Следећа активност – прављење заједничке листе знакова љубави – има за циљ:

- да се код ученика развије разумевање за различитост у показивању љубави код дечака и девојчица,
- да ученици усвоје начин изражавања љубави који свима прија (и дечацима и девојчицама).

Активност у којој ученици локализују доживљај љубави на шеми тела има за циљ да сваки ученик стекне увид о томе како он физички осећа љубав, а како се то дешава код других.

МОЈЕ ПОТРЕБЕ – 12. час (Радна свеска, стр. 43–44)

Циљ ове радионице је да ученици:

- уоче више начина да се задовоље потребе,
- освесте могућност избора начина на које задовољавамо потребе.

Потреба је нешто што је живо у нама и тера нас да је задовољимо. Свест о томе да постоји више начина на које можемо да задовољимо потребу, а да то не угрози туђе потребе и туђа права – мудрост је и начин да живимо у складу са собом и другима. То је нешто чему треба сами да тежимо и да се трудимо да изградимо код деце.

За рад на часу

У првој активности ученици су на ливади, која се назива ЗАПО – ЗАдовољене ПОтребe. Сагледавајући на које све начине могу да задовоље једну потребу ученици постају свесни могућности избора, а кроз размену са другима обогаћују свој репертоар деловања.

Кроз ову активност ученици:

- повезују потребу са различитим начинима за задовољавање те потребе,
- постају свесни да је важно то што свака потреба може да се задовољи на најмање два начина,
- трагају за што више начина задовољења потребе.

Илустрација која прати ове активности – цветови у чију средину ученици уписују потребу, а у латице начине задовољења те потребе – има понегде већ уписану потребу и неке од начина задовољења. На тај начин ученицима се додатно појашњава шта се од њих очекује.

За рад после часа

У овој активности ученици су потпуно слободни да формулишу своје потребе (нема задатих, као за рад у школи) са циљем да у групи или пару откривају различите начине задовољења потребе.

Кроз ову вежбу ученици се подстичу да једни другима дају идеје у трагању за начинима задовољавања потреба.

КАКО ДА ТИ КАЖЕМ – 13. час (*Рагна свеска*, стр. 48–49)

Циљ радионице је упознавање два различита начина изражавања: насилног и ненасилног – језика срца.

Песма Душка Радовића указује на то колико је љубав важна и значајна у животу – ко уме да воли и има у срцу места за све и сваког, тај не би требало да ради ништа друго. Језик срца је други назив за ненасилну комуникацију. Онај ко говори ненасилно има пуно разумевања за друге људе, све ситуације види као шансе за даљу комуникацију и у основи прихвата све људе, без обзира на постојеће разлике у поступцима, размишљањима... У свакоме види оно што је позитивно и што му је у срцу, јер смо сви рођени са истим људским потребама.

За рад на часу

Деца љубав визуелно везују за срце, па је у радној свесци предвиђена активност да ученици нацртају своје срце и кога/шта имају у њему. То им омогућава:

- да освесте кога све воле и кога све у срцу имају,
- да саопште оно што воле, желе и што им прија, и фокусирају своју пажњу на оно што има везе са њиховим потребама,
- да открију шта има у срцу других.

За рад после часа

Активност предвиђена за рад после часа има за циљ:

- да се ученици присете приче о „жирафећем“ и „змијском“ језику коју је наставник испричао,
- да открију најзначајније разлике између насилног и ненасилног изражавања,
- да својим речима дефинишу те разлике.

Прича о мишу је још једна илустрација за велико срце, још један угао гледања на љубав – шта се све може кад се на тај начин изражавамо и повезујемо, кад уважавамо живот у сваком бићу. Што више имамо у срцу живих бића, тј. љубави за њих, све смо богатији и срце нам постаје све веће и веће.

СЛУШАЊЕ И НЕСЛУШАЊЕ – 14. час (*Рагна свеска*, стр. 50–51)

Идеја која лежи у основи ове радионице је да ученици увиде колико је за узајамно разумевање значајно пажљиво слушање од стране саговорника. У зависности од тога како нас неко слуша, покрећу се различита осећања код нас – кад нас неко пажљиво слуша, ми желимо да наставимо комуникацију, и обрнуто. Кад смо пажљиво саслушани, осећамо се пријатније, а тако се отвара и пут даљој комуникацији и гради другарство.

За рад после часа

Прва илустрација представља пример како изгледа искуство када саговорник слуша, а како кад не слуша. Истиче се значај пажљивог слушања. Овај пример има функцију да подстакне ученике да размишљају о сопственом искуству у вези са слушањем/неслушањем.

Кроз рад на задатку у коме праве подсетник за Жирафка ученици увиђају и јасно изражавају своје потребе у вези са слушањем (потреба за разумевањем, пажњом, разменом...), налазе стратегије како да задовоље те потребе и вежбају како да траже то што им треба, то што желе.

У последњем задатку ученици цртају знак или пишу реч/реченицу којима подсећају друге да им је пажња потребна. Сврха задатка је да ученици осмисле начин како да подсети саговорника да им је важно да буду саслушани, а да саговорник то уважи.

ДА ЛИ СЕ ЧУЈЕМО? – 15. час (Рагна свеска, стр. 52–58)

Циљ ове радионице је да се ученици упознају са саосећајним и несаосећајним слушањем и да разумеју последице ова два начина слушања. Такође, ученици треба да схвате да је њихов избор и одлука како ће нешто да чују.

Оно што нам други говори можемо да чујемо на два начина. Наша је одлука који ћемо начин изабрати. Смисао ННК није да очекујемо да други буду фини у свом изражавању, већ да ми, својим начином слушања, преведемо СВЕ што чујемо од других на језик осећања и потреба. На тај начин се остварује разумевање између особа. Можемо да променимо код себе начин на који примамо оно што је речено, да слушамо саосећајно. Без обзира на начин говора другог увек морамо да усмеравамо пажњу на потребе које покушава да изрази – и на своје потребе изазване тиме.

За рад на часу

На првој илустрацији Жирафко пева о ненасилној комуникацији и њеним основним карактеристикама: нема вређања, оптужби, осуда, предрасуда, очекивања, претњи..., и упућује на то да је разумевање потреба основа за повезивање језиком срца. Песмица може представљати и прилику да се ученици подстакну да својим речима, на креативан начин, изразе суштину ННК (на пример, кроз песмицу коју ће сами смислити).

Затим ученици праве рајфове за змијски и за жирафећи начин слушања. Рајфови служе као очигледно средство у разумевању два начина слушања. Вежба са рајфовима ће ученицима помоћи:

- у сагледавању разлика између саосећајног и несаосећајног слушања,
- у увиђању различитих исхода ова два начина слушања.

У вежби са рајфовима ученици могу да окрену рајф (уши које су на рајфу) ка другима (када слушају друге), или ка себи (када ослушкују шта се у њима догађа, како су разумели поруку коју су чули од других).

Несаосећајно слушање

1. Ако ученик стави рајф, а змијске уши окрене према другом, онда чује напад и критику од другог.

2. Ако стави рајф, а змијске уши окрене према себи, онда напада и критикује самог себе.

Саосећајно слушање

1. Ако ученик стави рајф, а жирафеће уши окрене према другом, онда чује потребе и осећања другог.

2. Ако стави рајф, а жирафеће уши окрене према себи, онда чује своје потребе и осећања.

У задатку са примером *не моју више да слушам ову таламу* ученици практично вежбају саосећајно/несаосећајно слушање и то двојако:

1. у односу на себе,
2. у односу на другог.

Ученици трагају за осећањима и потребама других, без обзира на који им се начин тај други обраћа.

Активност *жирафећи дијалог* је један од начина да подржимо ученике у напорима да саосећајно слушају и у томе да вештину саосећајног слушања користе свакодневно, чак и у ситуацијама које су најизазовније – кад нам „спадну уши“. Ова активност се ради са циљем да се учврсти вештина ненасилног слушања, да је ученици усвоје као део свог свакодневног понашања.

ЧУЈЕМ ТИ СРЦЕ – 16. час (Рагна свеска, стр. 59–64)

За рад на часу

Једна од ситуација када нам је тешко да саосећајно чујемо другог је када тај други не поштује наше вредности. Изазов је чути саосећајно онога ко је нападан у свом изражавању, када нас његово изражавање боли или повређује. Да бисмо били у стању да тада чујемо саосећајно, потребно је да прво саосећајно чујемо себе, односно да сагледамо своја осећања и потребе. Тек после тога бићемо спремни да чујемо саосећајно шта други жели.

У примеру са наставником ученици су у прилици да то провежбају, тако што:

- бележе непријатне реченице које чују од другог,
- саосећајно слушају себе (откривају своја осећања и потребе изазване тим што су чули),
- саосећајно слушају другог (откривају његова осећања и потребе).

Све време ученици примењују прва три корака ННК.

На крају Жирафко проверава како се ученици осећају када су разумели, тј. превели непријатну поруку на језик потреба. Циљ је да ученици уоче разлику између ефеката саосећајног и несаосећајног слушања.

За рад после часа

Ученици самостално могу да ураде исту вежбу, али сада слушајући непријатне поруке које добијају из другачијег окружења, од њима блиских и значајних људи.

Пре рада на задатку ученици могу да прочитају песмицу која има сврху да их подсети на непријатне поруке из породичног окружења, и на кораке које треба предузети (прво саосећајно слушање својих потреба, затим саосећајно слушање потреба другог).

Кратко обраћање Жирафка и илустрација која то прати подсећају ученике да свако има свој „пакет непријатних порука“ у личном искуству. Затим Жирафко поставља задатак кроз који ученици:

1. наводе непријатне поруке које добијају од разних људи,
2. рангирају те поруке и бирају ону која их највише тишти,
3. саосећајно слушају себе, односно откривају своја осећања и потребе које тада имају,
4. саосећајно слушају оног од кога су добили непријатну поруку, односно откривају осећања и потребе које други има кад тако говори.

На крају Жирафко опет проверава како се ученици осећају пошто су разумели, тј. превели непријатну поруку на језик потреба. Тако се још једном подвлачи разлика у ефектима саосећајног и несаосећајног слушања.

КАД ЈА НЕЋУ – 17. час (*Рагна свеска*, стр. 68–71)

Још једна изазовна ситуација је она у којој одбијамо туђе захтеве или у којој су наши захтеви одбијени. Опасност у таквој ситуацији је да она прерасте у неразумевање, сукоб... Начин да се то превазиђе је, опет, повезивање са потребама.

За рад на часу

Активности у радној свесци су предвиђене за рад по групама. Ученици имају задатак да се сете свог личног искуства када кажу „нећу“ и да се повежу са потребама које су тада имали. У задацима за мале групе ученици кроз размену вежбају да се ставе у улогу детета/одраслог и откривају потребе које имају ти ликови.

Следећи захтев је да се јасно формулише шта дете жели тада када каже „не“ – тј. да ученици открију да свако „не“ значи „да“ за нешто друго, за неку потребу. Ефекат таквог разговора биће престанак даљих сукоба и неразумевање.

За рад после часа

У задатку за рад код куће Жирафко даје подршку ученицима за напоре које улажу у савладавању саосећајног слушања. Жирафко, који говори позитивним језиком, формулише питање „процени колико ти је лако“ (а не „колико ти је тешко“) и помаже ученицима да освесте да им је потребна жеља и истрајност да почну с лакоћом да говоре о томе шта желе, уместо да говоре „нећу“.

РЕШАВАМО СУКОБЕ ИЗМЕЂУ

ДЕЧАКА И ДЕВОЈЧИЦА – 18. час (Радна свеска, стр. 72–74)

Деца често очекују од одраслих да им реше сукоб, па се одрасли нађу у позицији судије и неког ко треба да донесе решење. То не води осамостаљивању деце, јер она тако остају без прилике да стекну једно драгоцено искуство – како да решавају сукобе са другима. Посредовање је један начин на који деца могу сама да решавају своје сукобе.

За рад на часу

Песмицом „Рат“ Душка Радовића на деци занимљив начин уводимо причу о сукобима.

Први задатак у радној свесци има за циљ да ученици стекну увид у то шта су узроци сукоба дечака и девојчица. Овај задатак раде у групама формираним по полу, што омогућава да увиде да ли дечаци и девојчице различито опажају разлоге сукоба.

Разлози које групе забележе могу да буду полазна ситуација за игру улога која следи. Улоге се деле тако што сукоб одигравају један дечак, једна девојчица и посредник (може бити било ког пола).

У овој активности уводи се посредовање као начин да се конструктивно превазиђу сукоби. Посредник, примењујући кораке ННК, треба да омогући да се сукобљене стране разумеју и подстакне обе стране да трагају и предлажу решења којима су сви задовољни.

Листа питања коју користи детектив треба да олакша улогу посредника:

- прво питање у листи служи регистровању чињеница;
- друго питање је усмерено на одређивање осећања;
- треће питање открива која је потреба била у основи поменутих осећања;
- четврто питање је тражење предлога за конструктивно решење сукоба;
- петим питањем се проверава да ли је процес повезивања и разумевања изведен до краја. Уколико је нека од страна у сукобу остала незадовољна, тражи се нови предлог решења.

Ученици кроз ове активности вежбају посредовање и увиђају вредност посредовања, да би га касније примењивали и уврстили у репертоар свог свакодневног понашања.

За рад после часа

У делу намењеном за рад после часа ученицима је још једном експлицирано како се кроз четири корака постиже посредовање у сукобу. Сваки корак у посредовању означен је препознатљивом бојом.

РЕШАВАМО СУКОБЕ МЕЂУ ДЕЦОМ – 19. час (Радна свеска, стр. 75–77)

Активности на овом часу су сличне онима на претходном, с том разликом да су у сукобу ученици истог пола (две девојчице, или два дечака), како би ученици увидели да без обзира на пол или узроке сукоба пут долажења до решења сукоба остаје исти.

За рад на часу

У првој активности коју раде у групама формираним по полу, ученици излиставају узроке сукоба и на тај начин:

- ослањају се на сопствено искуство,
- набрајају чињенице (1. корак НК),
- унутар своје групе слободније говоре о узроцима сукоба.

Друга активност – вежба посредовања са листом питања коју користи детектив – ради се са истим циљем као у претходној радионици:

- да сукобљене стране открију своје потребе (уз помоћ посредника који им помаже у томе) и повежу се с њима,
- да дођу до конструктивног решења сукоба.

За рад после часа

Циљ активности је да ученици препознају посредовање као ефикасно средство за решавање сукоба у задатом примеру. Такође, још једном се подвлачи да нема разлике у начину решавања сукоба, без обзира да ли су у сукобу дечаци или девојчице.

РЕШАВАМО СУКОБЕ ИЗМЕЂУ ОДРАСЛИХ И ДЕЦЕ – 20. час (Радна свеска, стр. 78–81)

У решавању ових сукоба ученици се баве емоцијом беса. Идеја је да они прихвате бес као емоцију из које се може изаћи на конструктиван начин.

За рад на часу

Одигравањем сукоба акценат се ставља на детектива – посредника који кроз активност *детективска листа питања* помаже деци да разумеју шта стоји иза емоције беса:

- Окидач за бес је поступак друге особе, нешто што неко уради (у детективној листи одговор на питање бр. 1).

- Када заронимо дубље и послушнемо наша осећања и оно што нам је потребно у тој ситуацији (одговори на питања бр. 2 и 3), акценат се помера на различите начине на које можемо задовољити наше потребе. У основи сваког беса је потреба која није задовољена. Важно је да наставник води причу са ученицима, наглашавајући да је у ситуацијама када смо бесни потребно да трагамо за задовољењем наших потреба тако да будемо задовољни и ЈА и ТИ. Потпуно изражавање беса захтева потпуну свест о нашим потребама. Ово захтева вежбање при чему формулацију „бесан/на сам зато што он/она...” замењујемо са „бесан/на сам зато што МИ ЈЕ ПОТРЕБНО...”

За рад после часа

Циљ ове активности је да се увиди колико је невербална комуникација у служби наших емоција. Такође, ученици су у прилици да провежбају стављање у „кожу” других када су они бесни – јер, као што нама нешто важно треба када смо бесни, и другима такође нешто треба. Ако можемо да се ставимо у „кожу” особе која је бесна, онда бес неће бити окидач за „урнебес”.

Прављење заједничког паноа, на коме би ученици написали своје одговоре са алтернативним решењима за излазак из беса, у функцији је увида да је бес емоција коју треба прихватити као водича до потребе, а не потискивати. Пано залепљен на зиду учионице треба да подсећа ученике шта једни за друге можемо да урадимо када смо бесни.

Такође, прављењем заједничког паноа ученици ће поделити са одраслима (наставником, родитељима...) типичне ситуације које их чине бесним и потребе које стоје иза тога.

СТАБЛО ДРАГИХ ЉУДИ – 21. час (Рагна свеска, стр. 84–86)

За рад на часу

Записивањем имена блиских особа на гранама дрвета ученици ће увидети које су то особе са којима су блиски и које од тих особа им задовољавају различите потребе, као што су потреба за блискошћу, поверењем, сазнањем, љубављу...

У другој активности ученици се подстичу да кажу драгим особама шта им прија од тога што те особе раде за њих, и шта би волели да оне ураде да би им било још пријатније. Тако се учвршћује веза између ученика и њима драгих особа (односно „дрво блискости заливамо да расте”). Користи од ове активности су вишеструке:

- Оваквим изражавањем се граде односи узајамности и уважавања. Акценат активности је на унапређивању односа са драгим особама.
- Када ученици говоре драгим особама колико им прија оно што оне раде за њих и шта би могле урадити да им буде још пријатније, они уче изражавање захвалности, као и то да јасно траже од других оно што им је потребно, што задовољава њихове потребе.
- Овим начином давања и примања захвалности подучавамо ученике да то раде без осећања надмоћи и лажне скромности.

За рад после часа

Жирафко препоручује ученицима да покажу својим блиским особама шта је рађено на часу, као начин да се та блискост негује. Ако га на овај начин „заливамо“ дрво ће бити толико велико и разгранато да сви могу да уживају у њему.

ЖИРАФЕ У УЧИОНИЦИ – 22. час (Рагна свеска, стр. 87–89)

За рад на часу

Кроз активност прављења сценарија за филм о жирафећем и змијском разреду и описивањем како учитељ/учитељица нешто захтева од ученика, ствара се могућност да ученици саопште своје увиде о последицама наредби и захтева.

Активност у којој ученици који гледају филм попуњавају листу за праћење филма обезбеђује:

- активно учешће свих (и извођача и посматрача),
- провјербавање језика осећања и потреба: када учитељ/учитељица говори језиком осећања и потреба, онда он/она захтева, а не наређује. Језик срца помаже да се ствара позитивна атмосфера у одељењу, а то подстиче развој позитивне мотивације. У таквом одељењу ученици ће радити нешто зато што и они сами то желе, а не само зато што то неко тражи од њих.

Овде је важно да наставник оно што ученици кажу не прими лично – нарочито оно што се односи на приказивање змијског разреда. Управо то што буде приказано може да се искористи за демонстрацију жирафеће вештине, нпр: „Видим да у овом одељењу ученицима треба.....“. Када ученици не одговарају на постављен захтев, а учитељ/учитељица при том покаже разумевање за осећања и потребе својих ученика и јасно каже своје потребе, на тај начин он/она негује климу уважавања и разумевања и доприноси развоју самопоштовања и самопоуздања својих ученика.

За рад после часа

У овом задатку ученици „сређују“ утиске записујући разлике између змијског и жирафећег разреда.

Цртањем симбола разреда који им више прија и у коме се осећају сигурније и задовољније, ученици стварају свој знак који их повезује са оним што проживљавају у учионици.

ШТА СЕ КОМЕ ДОПАДА – 23. час (Рагна свеска, стр. 90–92)

За рад на часу

У првој активности се полази од личног доживљаја, од тога шта ученици воле/не воле у школи.

У другој активности, цртањем оних поступака деце и одраслих у школи који им се не допадају и навођењем осећања која стоје иза тога, ученици треба да трансформишу оно што им се не допада у оно што желе. Циљ је да се поставе јасни захтеви шта би свако од ученика волео да се промени у школи.

У следећој активности ученици треба да јасно наведу шта желе – како одрасли и деца да се понашају у школи.

ШТА МОЖЕМО ДА УРАДИМО – 24. час (Рагна свеска, стр. 93–97)

За рад на часу

Кроз прву активност, која се реализује у малим групама, ученици предлажу личне акције за прављење позитивне климе у школи у којој ће сви бити задовољни. Истицање да свако од нас утиче на то како нам је свима, односно доприноси клими у школи, учи децу да преузму одговорност за оно што говоре и раде.

Прављење рекламних летака за сваку групу, а затим за одељење у целини, завршава се израдом заједничког паноа. Овај одељенски пано ће свакодневно подсећати ученике на акције које су сами предложили за побољшање климе у одељењу и школи.

За рад после часа

Задатак са слагалицом је такође усмерен на развој личне одговорности код ученика. Предлог за удруживање слагалице са слагалицама другова треба да укаже на међузависност, на то да једни без других не можемо, и да свако појединачно доприноси складу и лепоти.

ДЕЧЈА ПРАВА – 25. час (Рагна свеска, стр. 100–102)

У свим радионицама које се односе на дечја права за наставника је важно:

- да користи претходна знања и искуства ученика у вези са дечјим правима (могуће је да су неки ученици имали прилику да читају *Буквар дечјих њрава*, видели плакате са овом тематиком, учествовали у различитим акцијама и сл.);
- да појам дечјих права приближи ученицима кроз свакодневни живот и сопственим личним примером: да подржи исказивање различитих мишљења и активности у заштити својих или права других у школи, на улици, у кући, на игралишту...

Циљ ових радионица је да ученици схвате да су ПРАВА ствар договора међу људима, да постоје да би се заштитиле основне људске потребе и да би нам олакшала живот. Важно је да ученици уоче везу између дечјих (људских) права и основних људских потреба и вредности. *Декларација о дечјим њравима* је скуп права око којих је постигнут договор, и мада нису све земље потписале Декларацију, права која су њен садржај требало би да важе за сву децу света.

За рад на часу

Ученици се прво сусрећу са картицама на којима су исписана нека од дечјих права из *Конвенције о правима деце*. На овим картицама су права записана поједностављено (не као у Конвенцији), како би их ученици разумели. Наставник треба да направи посебан комплет ових картица за рад да ученици не би секли оне које су одштапане у радној свесци (да би тако могли да се враћају на њих кад им је потребно).

Кроз први задатак, да опишу четири права која су извукли, ученици ће у складу са својим могућностима „обрадити“ и разумети шта су права којима се баве (зато их описују или цртају).

Задатак да права рангирају по важности омогућава ученицима да искажу своје приоритете.

Може се десити да се наставник упозна са злоупотребом остваривања појединих права код неких ученика. Зато је важно да наставник буде отворен и чује сва објашњења ученика зашто су баш та права за њих најважнија. Предлог је да прихвати сва права која су ученици навели као омиљена, без коментара.

Прављење заједничке листе најважнијих права помаже ученицима да увиде да сва деца имају иста права. Важно је да наставник нагласи да права повлаче одговорности. Такође, важно је нагласити да права произилазе из људских потреба, да су начини на који се задовољавају те потребе различити, и о томе се може расправљати да би се открили они начини који су прихватљиви за све.

Последњи низ питања у радној свесци служи ученику да сумира како је разумео дечја права. Ова питања могу се поставити на часу, а могу се оставити и за рад после часа.

МОЈА ПРАВА

И МОЈА ОДГОВОРНОСТ – 26. час (*Радна свеска*, стр. 103–104)

Циљ ове радионице је да се схвати да право подразумева и одговорност оног ко то право користи: „имам право да слободно изразим своје мишљење без вређања другог, водећи рачуна и о себи и о другима“. Важно је да се код ученика формира свест о томе да сва деца имају иста права и да право и одговорност чине повезану целину.

За рад на часу

Први задатак за ученике је да препознају шта је лична одговорност у вези са оним дечјим правом које им је омиљено. Уводни пример је формулисан уопштено, али довољно јасно да се наговести шта је одговорност а избегне сугерисање у повезивању појединачног права са одговорношћу. Ученицима остаје да ураде задатак на конкретнијем примеру, на једном изабраном праву.

Деци може да буде тешко да се снађу у ситуацијама у којима су повређена па често кажу: „Ако те неко гурне, гурни и ти њега!“ Зато је потребно објаснити ученицима да свако дете има право да буде сигурно и заштићено и да је важно наћи начине како заштитити себе, а не повредити другог.

Илустрација на којој Жирафко “још нешто каже о правима и одговорностима” представља сликовити приказ који ученицима треба да помогне да разумеју термине право и одговорност, односно ситуацију у којој је право једног детета повезано са правом другог.

За рад после часа

Ученици праве листе одговорности у кући и школи и тако постају свесни свега за шта су сами одговорни, шта од њих зависи, на шта директно утичу. Уче да преузимају одговорност за збивања и активности и у школи и у кући.

КАД ДЕЦА КРШЕ

ДЕЧЈА ПРАВА – 27. час (*Радна свеска*, стр. 105–107)

Циљ радионице је да ученици препознају ситуације злостављања, ругања, насиља међу децом, да разумеју зашто се оне дешавају и како да се заштите.

За рад на часу

Задатак за ученике је да евоцирају све могуће ситуације у којима се крше дечја права. У неким ситуацијама деца постају свесна да намерно или ненамерно крше права друге деце, чине оно што други не желе, што другима смета и није у складу с њиховим потребама.

Листа понашања када деца крше права другог детета/деце има за циљ да ученици постану свесни таквих ситуација, да отворено говоре о томе, да излистају све могуће такве ситуације (чињенице, 1. корак ННК), а затим трагају за осећањима и потребама (2. и 3. корак ННК) онога ко крши право другог детета. Деци је често лакше да препознају осећања онога ко трпи насиље (како се осећа дете које избацују из игре, називају погрдним именима, ударају...). Али важно је да ученици препознају осећања и потребе и онога ко крши право другог детета, и да препознају да ли су и сами били у таквим ситуацијама (нпр: „Ја сам му бацио перницу јер сам само хтео да се нашалим и да мало буде смешно, а он се наљутио.“).

За рад после часа

Стрип о ругалици (оном који се руга другом детету) има за циљ да ученици вежбају препознавање и откривање оних потреба које има неко ко се руга другом детету.

Важно је да деца уче да ослушкују осећања оног ко крши дечја права, која је његова потреба. Кључ за излаз из ове ситуације је у откривању потреба и нових начина задовољења тих потреба, који воде рачуна о другима (нпр. како да се шалим а да не повређујем друге).

Када открију кључ, деца могу да се играју и трагају за чаробним речима које могу упутити ономе ко крши права другог детета да би престао да то чини. Затим да трагају за начинима како могу да пруже подршку ономе чија су права угрожена. Истовремено, то је и модел који нуди одговор на питање „Шта да радим ако се нађем у ситуацији када су моја права угрожена?“

У овом делу ученици могу да се подсети шта све могу да чине у таквим ситуацијама, као и на који начин могу да траже подршку вршњака или одраслих.

КАД РОДИТЕЉИ

КРШЕ ДЕЧЈА ПРАВА – 28. час (Радна свеска, стр. 108–109)

Циљ радионице је да ученици препознају ситуације у којима се родитељи понашају на начин који их плаши или узнемирава, да разумеју зашто се оне дешавају и пронађу начине како да се заштите. Ученицима треба дати могућност да наброје све ситуације у којима се родитељи тако понашају.

За рад на часу

Важно је да наставник подстиче размену међу ученицима о томе шта родитељи осећају (бес, љутњу, тугу...), као и шта у ствари желе, које су њихове потребе.

У радној свесци постоји простор у коме ученици могу да забележе (сликом и речима) понашања родитеља која их плаше, као и простор у коме цртају шта могу да ураде да се заштите. У овом простору налази се облачић који је отворен за одговор на питање „Шта можеш да кажеш да би се заштитио/заштитила?“, односно да би дошло до разумевања. Важно је да деца пронађу одговор на ово питање јер их та реченица повезује са сопственим осећањима и потребама и отвара комуникацију.

У следећој активности ученици се баве осећањима и потребама родитеља када се тако понашају. Радећи на овом задатку деца уче да препознају потребе које стоје иза понашања родитеља.

На крају је предлог да сви ученици заједно направе *кутију љубави* у коју могу убацивати цедуље на којима ће да запишу она понашања родитеља (или неких других одраслих са којима имају контакт) која не успевају да разумеју, или не умеју да изађу на крај с њима. Наставник се може договорити са ученицима када ће отворити кутију и пробати заједно да разумеју (кроз откривање осећања и потреба) зашто одрасли то раде и како да се заштите од тога.

Ова активност може допринети још већој блискости међу ученицима, и наставника са ученицима, а можда и са особама које су актери понашања описаним на цедуљама.

Прављење кутије може бити посебна активност, с циљем да деца уживају у креирању кутије, да пусте машти на вољу: како би волели да изгледа, ког је облика, које боје, како се отвара...

Стално имајте на уму сврху кутије. Негујте поверење.

КАД ОДРАСЛЕ ОСОБЕ У ШКОЛИ

КРШЕ ДЕЧЈА ПРАВА – 29. час (*Рагна свеска*, стр. 110–111)

Циљ радионице је да ученици препознају ситуације у којима се одрасли у школи понашају на начин који их плаши или узнемирава, да разумеју зашто се то дешава и пронађу начине како да се заштите.

За рад на часу

У радној свесци се налази простор у који ученици могу да забележе понашања одраслих у школи која их плаше.

Листајући „заstraшујућа понашања“ одраслих у школи ученици изражавају своја осећања и уче да препознају своје потребе које стоје иза њих. Такође, могу да препознају која су њихова права угрожена понашањем одраслих.

Фокус са својих осећања и потреба у наредном кораку ученици померају на одраслог који се понаша на начин који их плаши или узнемирава, и трагају за осећањима и потребама одраслог који се тако понаша. Важно је да ученици разумеју зашто се одрасли тако понаша, која су његова осећања и потребе.

Следи питање „Шта можеш да кажеш да бисте се разумели?“ и облачић који је отворен за одговор.

Ова активност може бити изазовна и за децу и за наставника. Зато је важно да постоји атмосфера поверења као предуслов за одвијање ове активности.

За наставника је битно да буде отворен за изражавање дечјих страхова и узнемирења у вези са понашањем одраслих у школи. Добро је да наставник буде у контакту са собом, да размишља о томе зашто га узнемирава или плаши оно што чује од ученика, као и које су његове потребе.

Кутија поверења која је већ направљена може да се користи и за цедуље на којима ће ученици уписивати понашања одраслих особа у школи која их плаше, а можете да направите и нову кутију за ове ситуације.

РАЗЛИЧИТИ СМО, АЛИ СУ НАМ ПРАВА ИСТА – 30. час (Радна свеска, стр. 110–111)

Циљ ове радионице је да ученици уоче ситуације у којима су нека деца неприхваћена у групи јер долазе из различитих социјалних, етничких и културних група, да разумеју како је онима којима се то дешава и нађу начине како да се то спречи. Са друге стране, уче да су дечја права једнако важећа за сву децу, да сва деца имају потребу да буду прихваћена, без обзира на то како изгледају и одакле долазе.

За рад на часу

Задатак за ученике је да препознају процес искључивања из групе: коме, када и како се то дешава.

Радна свеска прати активности за ученике које су предвиђене сценаријом: ситуације када се деца осећају искључено из групе, зашто се дешава да неко „испада из друштва“, шта тад да ради, каже (чињенице)... Кључ је у томе да ученици препознају осећања и потребе онога ко је „испао из игре“ (одбачен), како се он/она осећа, шта у ствари жели и која су његова/њена права угрожена. Такође, ученици треба да схвате зашто бисмо требали и како можемо да бринемо и водимо рачуна једни о другима и сви будемо укључени.

За рад после часа

Овде је још један пример за провежбавање и разумевање ситуације када је неко искључен из групе. Ученици треба да открију потребу искљученог и предложи шта он може да уради да задовољи ту своју потребу.

ЈА ТО ВЕЋ УМЕМ – 31. час (Радна свеска, стр. 116–121)

За рад на часу

У овој радионици ученици сазнају о себи и другима кроз вредности и врлине које поседују. Припремљене су картице и на свакој је написана вредност или врлина да би ученици:

- направили увид у систем вредности,
- препознали сопствене врлине и вредности,
- развијали самопоштовање и поштовање других,
- откривали низ различитих ситуација које су прилика да покажу вредности и врлине које поседују.

Ученици треба да изрежу картице. На свакој картици могу да нацртају симбол којим представљају одређену вредност и врлину.

Задатак за ученике је да се, на основу извучених картица, сете ситуација из живота у којима су одређену вредност показали и да опишу како су изразили ту вредност или врлину, којим поступком. Тако сваки ученик сазнаје које вредности он и његови вршњаци изражавају у различитим ситуацијама, учи се да поштује своје и туђе вредности и да прихвати другог са оним вредностима које има. Такође, ученици овако уче да препознају вредности код других и да их цене, али и да сагледају постојање неограничених могућности и прилика да се покаже једна иста вредност. У овом сегменту ученици изражавају оно што се налази у њиховом искуству, и повезују вредности и врлине са конкретним поступцима у којима се оне манифестују.

Кроз активност у којој ученици повезују изражавање вредности и врлина са осмишљавањем ситуација у којима могу да покажу те вредности или врлине, ученици се уче изражавању и неговању вредности као начину живота.

За рад после часа

Уколико желе ученици могу да направе коферчић у коме ће чувати картице.

ШТА КАД СЕ ТО ДЕСИ? – 32. час (*Рагна свеска, стр. 123–125*)

У неким ситуацијама деца поштују вредности које имају и које граде кроз процес одрастања. Међутим, деци је понекад тешко да поштују ове вредности, односно да усагласе своје потребе са поштовањем потреба других.

Циљ ове радионице је да се ученици упуте да саосећајно разумеју зашто неко не поштује вредности и да нађу нове начине понашања који би водили рачуна о личним потребама појединца, а не би представљали угрожавање основних људских вредности.

За рад на часу

У радној свесци су дате три тврдње. Од ученика се тражи да се изјасне да ли се са њима слажу и да образложе свој став.

Важно је да ученици прво изразе и запишу свој став у вези са тврдњом, затим да образложе свој став, кажу зашто тако мисле, односно да изразе вредност до које им је стало.

У трећем пољу табеле треба да дају свој предлог како могу да се задовоље потребе, а да се вредности поштују.

Циљ је да сваки ученик изрази свој став у вези са тврдњом, али да након размене са групом стекне увиде који ће променити његово уверење, да разуме потребе које стоје иза непоштовања вредности. Истовремено, ученици се уче да заједно откривају како личне потребе могу да се задовоље, а да се не угрозе вредности и увиђају да изражавање потреба уз истовремено поштовање вредности може да створи ситуацију у којој су сви задовољни.

Примери:

Тврдња: *Онај који узме нешто туђе је лојов.*

Вредност је да се поштује туђа својина, да се не узима ништа без питања и одобрења. Кад неко то прекрши, он то ради из потребе да дође до онога што жели, али у том тренутку не води рачуна о томе како је оном од кога је то узео. Тако може да изгуби другарство, да буде усамљен. Ако га тај други назове лоповом, онда ће да се осећа још горе. Ако разговарају и разумеју један другог, онда могу да нађу начин да сви буду задовољни.

Тврдња: *У нашем разреду нема оговарања.*

Вредност је да отворено изражавамо своје мишљење, да разговарамо искрено са другима и о ономе што је пријатно, и о ономе што је непријатно. Кад се бојимо како ће то други да прими, лакше нам је да причамо са онима за које смо сигурни да нас подржавају и да оговарамо, а не да кажемо директно тој особи. Али тиме се кваре односи и нико не буде задовољан. Да не би дошло до тога, кад неко почне да оговара, треба га прекинути и рећи: „Помоћи ћу ти да то кажеш њој/њему директно“.

Тврдња: *Понекад је дозвољено лагати.*

Вредност је говорење истине. Лажемо онда кад се бојимо да други неће да нас разуме, да ће да нас казни, или да неће да нас воли и прихвати. Лажемо и зато што нам је стало до разумевања, а онда буде још горе кад се истина открије. Боље је рећи: „Бојим се да ти кажем зато што желим да будем сигуран да ћеш да ме разумеш, молим те да ме саслушаш...“

За рад после часа

Ученицима је понуђена могућност замишљене комуникације са другом децом, да путем писма предложи другима како могу да препознају и задовоље потребе, а да истовремено поштују вредности.

ОМИЉЕНИ ЈУНАК ИЗ ПРИЧЕ, БАЈКЕ, СТРИПА, ФИЛМА – 33. час (Радна свеска, стр. 126–128)

За рад на часу

Ученици у овој радионици имају прилику да изаберу и представе другима свог омиљеног јунака из приче, бајке, стрипа или филма, да напишу ко је он и шта им се свиђа код њега, вредности које цене код свог омиљеног јунака и због којих су га изабрали.

Затим се од ученика тражи да опишу ситуације када су и сами, својим понашањем, показали оне вредности које цене код својих омиљених јунака. Намера је да ученици препознају да поседују исте вредности као и њихови јунаци, и да развијају самопоштовање.

САРАДЊА – 34. час (Радна свеска, стр. 129–130)

У овој радионици ученици уче да сагледају важност сарадње и узајамног подржавања.

За рад на часу

Док ученици цртају један од понуђених цртежа са везаним оловкама, неопходно је да разумеју међусобни однос сарадње. Ученици морају да се договарају, показују разумевање и стрпљење, да свако уради свој део задатка тако да води рачуна и брине о томе да и партнер једнако успешно заврши задатак. Само тако ће доћи до успешног исхода.

Питања о сарадњи на која ученици записују одговоре, имају за циљ да ученици препознају и разумеју своја и осећања других у току цртања и да опишу начин који су заједно осмислили и користили за превазилажење тешкоћа. На крају, ученици треба да изаберу и опишу неку ситуацију у којој су задатак обавили у сарадњи са другима. На овај начин се ученици уче да сагледају зашто је важно да сарађују, да помажу и брину једни о другима и увиђају да је са сарадњом повезан низ позитивних осећања.

ЈА ПРЕ – ЈА ПОСЛЕ – 35. час (Радна свеска, стр. 134–136)

Ученици су у другом разреду сазнавали о себи и другима кроз различите садржаје, откривајући везу осећања и потреба. Пред сам крај програма, након свих реализованих радионица, ученик има прилику да се повеже са сопственим осећањима, и да освести које су му потребе задовољене или незадовољене.

За рад на часу

У радној свесци је наведена листа радионица која служи као подсетник. Сваки ученик бира своју омиљену радионицу и пише образложење зашто му је баш она избор. Тај захтев има за циљ да наведе ученике да освесте личне преференције и потребе које су им задовољене том радионицом.

Захтев да саопште шта су најважније научили из предмета грађанско васпитање – сазнање о себи и другима, такође има за циљ да покаже личне преференције сваког ученика. Међутим, будући да ученици из свега реализованог у току године бирају оно што је најважније за њих, то је у исто време и показатељ делотворности програма грађанског васпитања.

Предвиђен је и простор где ће ученици да залепе папире на којима су једни другима написали лепе поруке или нацртали цртеже. Циљ ове активности је да се ученици упуте да негују лепоту узајамних односа, да брину једни о другима, да креативно осмишљавају поруке које пријају и значе, и да испуњавају сопствено биће радосћу упућујући лепе поруке другима. Лепљењем папира са лепим порукама у свеску ученици имају прилику да сачувају и понесу са собом те утиске.

ШТА СМО СВЕ НАУЧИЛИ

ОД ЖИРАФКА – 36. час (Радна свеска, стр. 137–140)

За рад после часа

Сваки ученик код куће има прилику да још једном прелиста и сложи своје утиске и издвоји оно што је за њега најупечатљивије од целокупног програма грађанског васпитања.

Приказ филма у четири слике са темом *Шта смо научили у ГВ и шта је остало најупечатљивије*, ученици раде како би осветлили и забележили сопствена постигнућа и развој.

Предвиђен је и простор у коме ће ученици уписати нежне поруке некоме ко брине о њима, другу, другарици или учитељу/учитељици. То оснажује ученике и повезује их са потребом за слављењем, изражавањем нежности, уживањем у исказивању захвалности.

С обзиром на то да је последња радионица специфична због присуства родитеља, и да нема времена да се на часу било шта пише, сваки ученик може код куће у радној свесци да забележи нежне речи и осећања која је са родитељима разменио. Присећањем израза нежности и љубави богати се и оплемењује међусобни однос деце и родитеља.

ПОДСЕТНИК О ОЦЕЊИВАЊУ

Према наставном плану и програму за грађанско васпитање у другом разреду ученици се не оцењују класичним школским оценама, нити међусобно пореде, већ је битно да се подржи особеност и самосвојност сваког од њих. Међутим, ученици ипак могу да траже да чују оцену, и наставник треба да примени ННК да им каже шта му се конкретно допада у раду сваког од њих (1. корак ННК – чињенице), да каже која му је потреба или вредност тиме подмирена (3. корак ННК – потреба) и које му је осећање тиме изазвано (2. корак ННК). Ако са нечим није задовољан, наставник опет користи поменути три корака и додаје четврти – конкретан захтев шта би волео да ученик уради другачије.

Међутим, превасходни задатак наставника је да ученицима стави до знања да је свака њихова лична експресија подједнако драгоцене, да не треба да копирају једни друге, и да их подржи у томе да формирају позитивну слику о себи, да стекну самопоуздање.

У Приручнику је понуђена диплома која се ученицима свечано уручује на крају 36. радионице уз честитку за завршетак програма грађанско васпитање – сазнање о себи и другима у другом разреду. **Уручивање диплома је слављење особеног развоја сваког ученика.** Овим догађајем ученици славе и заједничка постигнућа, подстицајну размену, доживљај повезаности и блискости и уживају у честиткама.

Честитамо и Вама

поштовани и драги наставници предмета
грађанско васпитање – сазнање о себи и другима
за други разред основне школе

зато што сте

предано и посвећено реализовали програм са ученицима,
учили ученике сазнању о себи и другима,
показивали у раду са ученицима стрпљење, пажњу,
нежност, разумевање...

зато што сте

допринели да грађанско васпитање живи
у срцима ваших ученика

Поносите се, уживајте и славите са вашим ученицима!

ПРИРУЧНИК ЗА НАСТАВНИКЕ

уз радну свеску Грађанско васпитање – сазнање о себи и другима 2

за други разред основне школе

прво издање

аутори

Нада Игњатовић-Савић, Јелена Димитријевић, Валерија Живковић, Станка Жица,
Смиљана Грујић, Татјана Живановић, Марина Остојић

рецензенти

проф. др Жарко Требјешанин, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд
Светлана Бабић, професор разредне наставе, ОШ „Светозар Марковић“, Београд
Зорица Стојановић, професор разредне наставе, ОШ „Вељко Дугошевић“, Београд

лектор

Светлана Бабић

ликовни уредник

Јелена Рељић

припрема за штампу

Марко Хубер

издавач

Креативни центар

Градиштанска 8

Београд

тел./факс: 011/38 20 464, 38 20 483, 24 40 659

уредник

Наталија Панић

штампа

Бранмил

тираж

2.000

copyright©Креативни центар, 2008

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.3::172.(035)

ПРИРУЧНИК за наставнике : за употребу
радне свеске Грађанско васпитање - сазнање
о себи и другима 2 : уз радну свеску
Грађанско васпитање - сазнање о себи и
другима 2 : [за други разред основне школе] /
[аутори Нада Игњатовић-Савић ... и др.]. -
1. изд. - Београд : Креативни центар, 2008
(Београд : Бранмил). - 37 стр. ; 30 см. -
(Креативна школа)

Тираж 2.000

ISBN 978-86-7781-634-6

1. Игњатовић-Савић, Нада [аутор]
а) Грађанско васпитање - Настава -
Методика - Приручници
COBISS.SR-ID 149614860

Министар просвете Републике Србије одобрио је издавање и употребу овог приручника у оквиру уџбеничког комплета за Грађанско васпитање – сазнање о себи и другима у другом разреду основне школе, решењем број 650-02-00185/2008-06.